

7.11.2012

Dnrot 3426/4/11 ja 3534/4/12

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Esittelijäneuvos Kaija Tanttinen-Laakkonen

OPETUSPOTILAAN HOITO

1

KANTELU

- - -

24.9.2012 päivätyssä kirjeessään kantelija arvosteli OYS:n yleistä käytäntöä olla pyytämättä potilaalta lupaa opiskelijoiden läsnäoloon hoitotilanteissa. Hän viittasi potilaille lähetettävään ajanvarausilmoitukseen, jossa todetaan: "Oulun yliopistollinen sairaala on opetussairaala. Lääketieteen sekä sosiaali- ja terveysalan opiskelijat voivat seurata ja osallistua tutkimus- ja hoitotapahtumiin. Halutessanne voitte pyytää, ettei opiskelijoita olisi läsnä".

Kantelijan mukaan ajanvarausilmoituksen mukana tulisi olla lomake, joka pyydettäisiin palauttamaan, jos potilas haluaa antaa luvan opiskelijoiden läsnäoloon. Vain luvan antaneiden potilaiden hoidossa olisi sitten opiskelijoita läsnä. Kantelija totesi, että lainmukaista ei ole sellainen menettely, että tietoja luovutetaan sivullisille aina, jos potilas ei ole sitä erikseen kieltänyt. Näin asianlaita on kuitenkin OYS:ssa. Tietoja luovutetaan sivullisille (eli opiskelijoille), ellei potilas erikseen oma-aloitteisesti pyydä, ettei opiskelijoita tulisi olemaan läsnä.

- - -

3

RATKAISU

3.1

Opiskelijoiden läsnäolo tutkimus- ja hoitotilanteissa

3.1.1

Käytäntö Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiirissä

Sairaanhoitopiiri on 19.12.2007 antanut ohjeen opetuspotilaan asemasta opetussairaalassa (yleiskirje 6/2007).

Ohjeen mukaan Oulu yliopistollinen sairaala (OYS) toimii opetussairaalana, jossa lääketieteen opiskelijat suorittavat opintoihinsa kuuluvat kliiniset opinnot. Ohjeessa kuvataan OYS:ssa ja muissa sairaanhoitopiirin sairaaloissa noudatettavat yleiset periaatteet opetuspotilaiden kohtelusta, tiedottamisesta, suostumuksen hankkimisesta ja potilaisiin liittyvän opetusmateriaalin käytöstä. Ohje ei koske niitä tilanteita, joissa opiskelija toimii työsuhteessa sairaalaan, kuten esimerkiksi amanuenssit. Ohjetta voidaan soveltaa lääketieteen opiskelijoiden lisäksi myös muihin opiskelijoihin.

Ohjeessa todetaan suostumuksesta opetuspotilaaksi muun muassa seuraavaa.

Ajanvarauspotilaat saavat kutsukirjeen liitteenä potilasoppaan, jossa kuvataan potilaan asema opetussairaalassa. Opas on nähtävillä myös Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin Internet-kotisivuilla. Erityistapauksissa ajanvarauskirjeen mukaan voidaan liittää kirjallinen suostumuskaavake ja tiedote opetuksen sisällöstä niille potilaille, jotka on erityisesti valittu opetuspotilaiksi.

Jokaiselta potilaalta kysytään henkilökohtaisesti hänen suostumustaan opetuspotilaaksi. Suostumusta kysyttäessä potilaalle selvitetään opetustilanteen luonne, kulku pääpiirteissään ja sen merkitys osana lääketieteellisen ammattitaidon kehittämistä. Potilaalle kerrotaan, että hän voi vapaasti päättää suostumuksestaan ja että hän saa samantasoisien hoidon riippumatta siitä, salliiiko hän opiskelijoiden osallistumisen vai ei. Suostumus kysytään riittävän varhain rauhallisessa tilanteessa ilman, että opiskelijat ovat kuuntelemassa. Potilaalle annetaan niin halutessaan aikaa valmistautua opetustilanteeseen.

Potilaskierroille opiskelijat voivat osallistua ilman erillistä suostumuksen kysymistä, mutta näissäkin tilanteissa on syytä kertoa potilaalle kierron opetuksellinen luonne ja antaa hänelle mahdollisuus kieltää opiskelijoiden läsnäolo.

Johtajaylilääkärin mukaan OYS on opetussairaala, jossa sekä lääketieteen että muiden hoitoalojen opiskelijat voivat seurata tutkimus- ja hoitotapahtumia. Vastaanottotilanteessa potilaalle kerrotaan, jos mukana on opiskelijoita, ja tällöin potilaalla on mahdollisuus evätä heidän läsnäolonsa. Tällaisessa tilanteessa potilas ei ole varsinaisesti opetuspotilas. Opetuspotilastilanne syntyy, kun opiskelija suoranaisesti osallistuu potilaan tutkimukseen tai hoitoon, tai jos potilas toimii esimerkkinä.

Johtajaylilääkäri toteaa, että (edellä mainitun) ohjeen mukaisesti potilaille lähetetään kutsukirjeen mukana potilasopas. Tämä ei ole kaikilta osin toteutunut, koska sairaalassa on johtajaylilääkärin mukaan siirrytty pääsääntöisesti e-kirjeisiin vuonna 2010. Johtajaylilääkäri toteaa, että potilaiden kutsukirjeeseen on nyttemmin lisätty seuraava teksti: *Oulun yliopistollinen sairaala on opetussairaala. Lääketieteen ja hoitoalojen opiskelijat voivat seurata ja osallistua tutkimus- ja hoitotapahtumiin. Halutessanne voitte pyytää, ettei opiskelijoita olisi läsnä.* Hänen mukaansa asiasta tiedotetaan lisäksi poliklinikoilla ja odotustiloissa olevissa sähköisissä infotauluissa ja postereissa.

3.1.2

Oikeudellinen arviointi

Potilaan itsemääräämisoikeudesta ja tietoisien suostumuksen antamisesta

Perustuslain 7 §:n mukaan jokaisella on henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan itsemääräämisoikeus sisältyy henkilökohtaiseen vapauteen. Henkilökohtainen vapaus on "yleisperusoikeus, joka suojaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan" (HE 309/1993).

Terveystieteiden ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994) 22 §:ssä säädettyä lääkärin kliinistä autonomiaa - eli potilaan lääketieteellisestä tutkimuksesta, taudinmäärityksestä ja siihen liittyvästä hoidosta päättämistä - rajoittaa potilaan itsemääräämisoikeuden periaate.

Potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992, potilaslaki) mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan (6 §:n 1 mom.). Potilaslakia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että säännöksen tarkoituksena on asettaa itsemääräämisperiaatteen mukaisesti potilaan suostumus hoidon luvallisuuden edellytykseksi (HE 185/1991).

Tämä potilaslain lähtökohta tarkoittaa tietoon perustuvan suostumuksen (informed consent) periaatetta. Periaatteen mukaan pätevältä suostumukselta edellytetään, että suostumuksen antajalle on annettu riittävästi tietoa, suostumuksen antaja on ymmärtänyt saamansa tiedon, suostumuksen antaja on antanut suostumuksensa vapaaehtoisesti ja että suostumuksen antajalla on ollut kyky suostumuksen antamiseen.

Tietoon perustuvan suostumuksen periaate edellyttää ensinnäkin *riittävän tiedon* antamista potilaalle. Potilaan tiedonsaantioikeudesta säädetään potilaslain 5 §:ssä. Säännös on lain esitöiden mukaan välittömässä yhteydessä 6 §:ssä säänneltyyn potilaan itsemääräämisoikeuteen. Tiedot ovat potilaalle tarpeen, jotta hän voisi harkita hoitoon suostumistaan. Potilaalle annettavat tiedot täsmennetään laissa selvitykseksi "hänen terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hänen hoitoonsa liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä päätettäessä hänen hoitamisestaan". Potilaan tiedonsaantioikeudella on olennainen merkitys avoimuuden ja luottamuksellisuuden edistäjänä potilaan ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden välisessä suhteessa. Informaation laajuutta ja sisältöä on arvioitava kunkin potilaan yksilöllisen tiedontarpeen mukaan. Lain esitöissä korostetaan, että hoitohenkilöstön on annettava lain edellyttämät tiedot potilaalle oma-aloitteisesti eikä ainoastaan tämän pyynnöstä.

Tietoon perustuvan suostumuksen periaatetta vastaavasti potilaslaissa korostetaan potilaalle annettavan *informaation ymmärrettävyyttä*. Selvitys on annettava "siten, että potilas riittävästi ymmärtää sen sisällön" (5 §:n 2 mom.) Tämän vuoksi on vältettävä ammatillista kielenkäyttöä, jota potilas ei ymmärrä. Lain esitöissä todetaan, että selvitystä annettaessa on otettava huomioon potilaan henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten ikä.

Suostumus on pätevä vain, jos se on annettu *vapaaehtoisesti*. Suostumuksen vapaaehtoisuutta arvioitaessa voidaan tukeutua näkökohtiin, joita sovelletaan varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetussa laissa (228/1929) tarkoitettuihin oikeustoimiin. Potilasta ei saa yrittää pakottaa suostumaan hoitotoimenpiteeseen esimerkiksi uhkaamalla hoidon lopettamisella. Tämä vapaaehtoisuuden vaatimuksen ulottuvuus ilmenee potilaslain säännöksestä, jonka mukaan potilaan kieltäytyessä hoidosta tai hoitotoimenpiteestä, häntä on "mahdollisuuksien mukaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla" (6 §:n 1 mom.).

Suostumuksen pätevyys edellyttää niin ikään potilaan *kykyä antaa suostumus*.

Opetuspotilaan asemasta

Potilaslaissa ei ole erikseen säännelty opetuspotilaan asemaa. Jo ennen potilaslain säätämistä oli terveydenhuollossa omaksuttu kanta, jonka mukaan potilaalla ei ole velvollisuutta osallistua opetuspotilaana terveydenhuoltohenkilöstön koulutukseen.

Opetuspotilaan asemaa oli ohjeistettu lääkintöhallituksen ohjekirjeessä (13.2.1980/Dnro 7023/02/79) muun muassa seuraavasti:

Potilaan asemaa terveydenhuoltohenkilöstön koulutuksessa ei ole määritelty lainsäädännössä tai muissa säädöksissä. Asianomaisten säännösten puuttuessa potilaalla ei oikeusjärjestyksemme mukaan ole katsottava olevan velvollisuutta suostua olemaan opetuksen kohteena.

Opetustilanteiden valvonta ja riittävien ohjeiden antaminen on sairaanhoitolaitoksessa kuntainliiton liittohallituksen ja terveystieteiden keskuksessa liittohallituksen tai terveystieteiden lautakunnan vastuulla. Opetusta antavan henkilön asema on ensisijaisen tärkeä ja hänen tulee nimetä varmistua siitä, että potilas on ymmärtänyt hänelle annetun selostuksen perusteella opetustilanteen tapahtumat. Opetusta antavan henkilön on lisäksi valvottava, että opetustilanteessa toimitaan potilaan oikeuksia loukkaamatta.

Terveydenhuollon opetusyksikössä on potilaalle ennakolta selvitettävä opetuksen osuus sekä tapahtumien kulku opetuksen aikana. Sovittaessa opetukseen osallistumisesta potilaan kanssa, hänelle on selvitettävä, että hän voi siitä niin halutessaan kieltäytyä.

Lääkintöhallitus korostaa, että kaikissa opetustilanteissa potilaalla on oikeus intimitetisuojaan ja omaan vakaumukseen.

Myös potilaslain esitöissä toistettiin kanta, jonka mukaan ”potilaalla ei ole velvollisuutta osallistua terveydenhuoltohenkilöstön koulutukseen opetuksen kohteena niin sanottuna opetuspotilaana”. Potilaslain esitöissä todetaan, että ”opetusta antavan henkilön tulee varmistua siitä, että potilas on antanut suostumuksensa opetuksen kohteena olemiselle ja että hän on ymmärtänyt hänelle annetun selostuksen perusteella opetustilanteen tapahtumat”.

Potilaan yksityisyyden suojasta

Perustuslain 10 §:n mukaan jokaisen yksityiselämä on turvattu. Henkilötietojen suojasta säädetään lailla.

Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan yksityiselämän suojan lähtökohdaksi on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Yksityiselämän piiriin kuuluu muun muassa oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan.

Hallituksen esityksessä todetaan, että säännös, jonka mukaan henkilötietojen suojasta säädetään lailla, on erityinen tietosuojaa koskeva säännös. Säännös viittaa tarpeeseen lainsäädännöllisesti turvata yksilön oikeusturva ja yksityisyyden suoja henkilötietojen käsittelyssä, rekisteröinnissä ja käyttämisessä.

Potilaslain 3 §:n 2 momentin mukaan potilaalla on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon. Hänen hoitonsa on järjestettävä ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja hänen yksityisyyttään kunnioitetaan.

Potilaslain 13 §:n mukaan potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassa pidettäviä (1 mom.). Terveydenhuollon ammattihenkilö tai muu terveydenhuollon toimintayksikössä työskentelevä taikka sen tehtäviä suorittava henkilö ei saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivulliselle potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja. Sivullisella tarkoitetaan muita kuin asianomaisessa toimintayksikössä tai sen toimeksiannosta potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuvia henkilöitä (2 mom.).

Kannanotto

Pidän asianmukaisena menettelynä sitä, että Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri on antanut ohjeen opetuspotilaan asemasta. Totean, että terveydenhuollon ammattihenkilöiden koulutuksessa terveydenhuollon toimintayksiköissä tarvitaan yhteistyötä potilaiden kanssa. Potilaalla on keskeinen osuus tässä koulutuksessa. Opetustapahtuma ei saa muodostua esteeksi luotamukselliselle hoitosuhteelle. Potilaan oikeudet ovat samat riippumatta siitä, onko hän opetuksen kohteena vai ei.

Sairaanhoitopiirin ohjeessa todetaan seuraavaa: ”Jokaiselta potilaalta kysytään henkilökohtaisesti hänen suostumustaan opetuspotilaaksi. Suostumusta kysyttäessä potilaalle selvitetään opetustilanteen luonne, kulku pääpiirteissään ja sen merkitys osana lääketieteellisen ammattitaidon kehittämistä. Potilaalle kerrotaan, että hän voi vapaasti päättää suostumuksestaan ja että hän saa samantasoisien hoidon riippumatta siitä, salliiiko hän opiskelijoiden osallistumisen vai ei. Suostumus kysytään riittävän varhain rauhallisessa tilanteessa ilman, että opiskelijat ovat kuuntelemassa. Potilaalle annetaan niin halutessaan aikaa valmistautua opetustilanteeseen.” Katson, että ohje on näiltä osin sopusoinnussa potilaan itsemääräämisoikeutta koskevan potilaslain 6 §:n kanssa.

Opiskelijoiden osallistuminen potilaskierroille ei ohjeen mukaan sen sijaan edellytä erillistä suostumuksen kysymistä potilaalta. Totean, että tällöinkin potilas on opetuksen kohteena, minkä vuoksi hänen tulee voida antaa tietoon perustuva suostumuksensa opiskelijoiden läsnäoloon. Niin ikään opiskelijoiden läsnäolosta vastaanottotilanteessa opetustarkoituksessa tulee informoida potilasta etukäteen ennen vastaanottoa ja pyytää opiskelijoiden läsnäoloon hänen suostumuksensa. Näin menetellen turvataan myös potilaan oikeutta salassa pidettävien potilastietojen suojaan; pyydetessä potilaalta tietoon perustuvaa suostumusta on myös huomioitava, että potilaslain 13 §:n mukaan potilaan suostumuksen on oltava kirjallinen.

Käsitykseni mukaan sairaanhoitopiiriin on tarpeen täsmentää ohjettaan ja käytäntöään siten, että niissä selkeästi todetaan potilaan olemisen opetuksen kohteena edellyttävän potilaan antamaa tietoon perustuvaa suostumusta. Ohjeessa ja käytännössä tulee myös ottaa huomioon menettely, jolla kyseisessä tilanteessa turvataan potilaan oikeus salassa pidettävien potilastietojen suojaan.

- - -

4 TOIMENPITEET

- - -

Saatan Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiiriin tietoon edellä kohdassa 3.1 esittämäni käsitykset opetuspotilaan asemaa koskevan ohjeistuksen ja käytännön täsmentämistarpeesta. Pyydän sairaanhoitopiiriä ilmoittamaan minulle 31.12.2012 mennessä, mihin toimenpiteisiin käsitykseni ovat antaneet aihetta.